

ANEMON

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ
ISSN: 2147-7655

CİLT/VOL: 1 SAYI/NO:1
YIL/YEAR: HAZİRAN/JUNE 2013

ANEMON

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sahibi

Muş Alparslan Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Nihat İNANÇ (Rektör)

Editör

Doç. Dr. Emin ÇELEBİ

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Yrd. Doç. Dr. Cemil ORUÇ
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Bayram COŞKUN
Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Abdullah KIRAN
Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ
Yrd. Doç. Dr. Cemil ORUÇ
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ
Yrd. Doç. Dr. İsmet KESEN
Yrd. Doç. Dr. Kadir ÜÇAY
Yrd. Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ
Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDENİZ
Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM

Sekreteryaya

Arş. Gör. Bahattin ÇATMA
Arş. Gör. Berat ÇİÇEK
Arş. Gör. Kübra KULAKLIKAYA
Arş. Gör. Önder TİLCİ

Grafik Tasarım

Erdal YILDIZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA (Mardin Artuklu Üniversitesi), Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Ali TAŞKIN (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ali UZUN (19 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Bayram COŞKUN (Muş Alparslan Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Bilgehan PAMUK (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp G. İSPİR (Gazi Üniversitesi, TODAİE), Prof. Dr. M. Faysal GÖKALP (Uşak Üniversitesi), Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Muş Alparslan Üniversitesi), Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM (Selçuk Üniversitesi), Prof. Dr. İsmail TAŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Selçuk Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Çukurova Üniversitesi), Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Selçuk Üniversitesi), Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Şehabettin YALÇIN (Kâtip Çelebi Üniversitesi), Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU (Muğla Üniversitesi), Prof. Dr. Turgay UZUN (Muğla Üniversitesi), Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Yasin AKTAY (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Doç. Dr. Abdullah KIRAN (Muş Alparslan Üniversitesi), Doç. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Emin ÇELEBİ (Muş Alparslan Üniversitesi), Doç. Dr. Erdal BAYKAN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK (Adıyaman Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa YAĞBASAN (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKKAYA (Adıyaman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAYLA (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim KESKİN (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İskender DÖLEK (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATAR (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ (Erzurum Teknik Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA (Çukurova Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Recep Arslan (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yusuf BATAR (Muş Alparslan Üniversitesi)

ANEMON MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi yılda en az iki sayı olarak yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. ANEMON'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

İletişim:

Tel: 0 436 249 49 49 - 1201 - Fax: 0 436 213 00 28

Web: www.alparslan.edu.tr / e-mail: sosbildergi@alparslan.edu.tr

Adres: Muş Alparslan Üniversitesi / Rektörlük

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Bayram COŞKUN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah KIRAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali SAYILIR (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDOĞAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖNAL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK (Adıyaman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKKAYA (Adıyaman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cemil ORUÇ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İskender DÖLEK (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmet KESEN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kadir ÜÇAY (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serdal SEVEN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDENİZ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şahin EFİL (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM (Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BATAR (Muş Alparslan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

**SİYASETİN KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYATTAKİ YANSIMALARI
BAĞLAMINDA “ENSÂR VE MUHACİR” KAVRAMLARI /
REFLECTIONS OF THE POLITICS ON THE CULTURAL AND SOCIAL LIFE
IN THE CONTEXT OF THE CONCEPTS; “ANSAR AND MUHADJIR”**

Adnan DEMİRCAN

7-16

**THE ARAB SPRING AND THE CHANCE OF
DEMOCRATIC TRANSFORMATION IN SYRIA /
ARAP BAHARI VE SURİYE’DE DEMOKRATİK DÖNÜŞÜM İMKANI**

Abdullah KIRAN

17-33

**WHITEHEAD’IN MEDENİYETLEŞMEYE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ/
WHITEHEAD’S THOUGHTS ON CIVILISATION**

Kasım MOMİNOV

35-44

**DELİLİK VE ESER YOKLUĞU: BİR SINIR DENEYİMİ OLARAK DELİLİK /
MADNESS AND THE ABSENCE OF AN OEUVRÉ:
MADNESS AS A BOUNDARY EXPERIENCE**

Ümit KARTAL

45-54

**BİLGİ YÖNETİMİ VE EĞİTİM YÖNETİMİNE UYGULAMASI /
KNOWLEDGE MANAGEMENT AND APPLICATION
OF EDUCATIONAL MANAGEMENT**

İsmet KESEN

55-85

**EĞİTİM MÜFETTİŞLERİNE GÖRE MESLEKTAŞ İZLENİMİ /
COLLEAGUE IMPRESSION ACCORDING TO EDUCATION INSPECTORS**

Müzeyyen ÖVÜR – R. Şamil TATIK

87-104

**OKUL YÖNETİCİLERİNİN REHBERLİK HİZMETLERİNE BAKIŞ
AÇILARI ÜZERİNE OKUL REHBER ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ/
PERCEPTIONS OF SCHOOL GUIDANCE TEACHERS ON SCHOOL
ADMINISTRATORS’ PERSPECTIVES ABOUT GUIDANCE SERVICES**

İbrahim Hakan KARATAŞ Murat POLAT

105-124

**ÇOCUK EDEBİYATINDA YAŞ GRUPLARINA
GÖRE KİTAPLAR VE ÖZELLİKLERİ /**
FEATURES OF JUVENILE BOOKS ACCORDING TO
AGE GROUPS IN CHILDREN'S LITERATURE

Ferhat ÇİFTÇİ
125-138

**DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE AYAKKABI VE
AYAKKABICILIKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI**
VOCABULARY ABOUT SHOES AND SHOE-
MAKING IN GLOSSARY OF REVIEW

Murat PARLAKPINAR
139-154

**KÜLTÜR FARKLILIKLARI EKSENİNDE GİRİŞİMCİLİK
ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMLER VE YABANCI GİRİŞİMCİLİK /**
THE VARIATIONS IN ENTREPRENEURSHIP PERCEPTION AS PART
OF CULTURAL DIVERSITY AND FOREIGN ENTREPRENEURSHIP

Hayriye BAŞCI NUR Filiz ERATAŞ
155-171

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA KALKINMA
POLİTİKALARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ /**
A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE TO DEVELOPMENT
POLICIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Atik ASLAN
173-190

**YALIN LOJİSTİK AÇISINDAN KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN TEDARİK
ZİNCİRİ YAPISI VE KARŞILAŞTIRMALI BİR MALİYET ANALİZİ/**
SUPPLY CHAIN STRUCTURE OF ACCOMMODATION ENTERPRISES IN
TERMS OF LEAN LOGISTICS AND A COMPARATIVE COST ANALYSIS

Halil SAVAŞ İsmail KILIÇ
191-222

TEZ TANITIM VE DEĞERLENDİRME /
INTRODUCTION AND ASSESMENT OF A THESIS

Ayhan BİLMEZ
223-126

**KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA KALKINMA
POLİTİKALARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ****A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE TO DEVELOPMENT POLICIES
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION****Atik ASLAN *****Özet**

Bu çalışmada kalkınma politikalarının az gelişmişlik, yoksulluk, işsizlik, bölgesel dengesizlik gibi temel toplumsal sorunları ne düzeyde ortadan kaldırdığı ve sosyo-ekonomik açıdan bir gelişme sağlayıp sağlamadığı ele alınacaktır. Kalkınma projelerinin yoksulluğu, az gelişmişliği ve gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermedeki rolü tartışılacaktır. Söz konusu toplumsal sorunların çözülmesi için ileri sürülen yaklaşımlar çalışmamızın temel problematiğini oluşturacaktır. Çalışmada takip edilen yöntem daha ziyade literatür taramasına dayanmaktadır. İnsani gelişme açısından ülkeler ve bölgeler arası farklılıkların nedenleri ve sosyo-ekonomik sorunların çözümü için uygulanan kalkınma politikalarının eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi gerekliliği konunun önem derecesini göstermektedir. Kalkınma yazınında, kalkınma politikalarının toplumda var olan eşitsizlikleri azaltmadığı aksine eşitsizlikleri sürdürdüğü şeklinde eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca uygulanmakta olan kalkınma politikalarının etkinliği, yararlılığı ve geçerliliği tartışma konusudur. Çalışmamız neticesinde, uygulanan kalkınma politikalarının sosyo-ekonomik gelişme açısından istenilen başarıyı sağlayamadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme, Bölgesel Dengesizlik, Kalkınma Politikaları, Küreselleşme.

Abstract

In this study, it will be evaluated that at what level the development policies eliminate the basic social problems such as underdevelopment, poverty, unemployment, regional imbalances, and whether the implemented development policies provide an improvement in socio-economic perspective or not. The role of development policies in eliminating the poverty, underdevelopment and unfair distribution of income will be discussed. The main approaches that put forward to solve the sated social issues will form the main subject of our study. The method follow up in this study is mainly based on the literature review. The necessity of a critical approach in investigation of causes for the differences between regions and countries in terms of human development, and the implemented development policies to solve socio-economic problems indicates the severity of the subject. In the literature, it is criticized that the development policies do not reduce the existing inequalities in the society; in contrary they maintain the inequalities. Moreover, the usefulness and the efficiency of implement development policies is the issue of discussion. As a result of this study, it has been identified that the implemented development policies could not provide a desired success in terms of socio-economic development.

Keywords: Human Development, Regional Imbalance, Development Policy, Globalization.

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniv. İİBF., a.aslan@alparslan.edu.tr

Giriş

Küreselleşen dünyada sosyo-ekonomik açıdan bir eşitsizlik olduğu ve küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerinin bir yerden diğerine farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Ekonomik ve sosyal kapasiteleri gelişmemiş ülkelerin küreselleşme sürecinin getirilerinden yararlanamadıkları ve bu süreçten olumsuz anlamda etkilendikleri gözlemlenmektedir. Küreselleşme sürecinin etkileri sonucunda gerek ülkeler arasında gerekse de ülkelerin kendi içlerinde gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk oranı artarak kaygı verici düzeylere ulaşmaktadır. Küreselleşme, toplumsal kutuplaşmanın artmasına ve sınıf yapılarının dönüştürülmesine neden olmaktadır. Ulusal ekonomiler ve yerel düzeyde insanların refah düzeyleri belirlenmektedir. Azgelişmiş ülkelerde yaşayan milyonlarca insan yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun kalmaktadır (Şenses, 2007: 17; Şenses, 2009a: 235). Yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanların sayısı her geçen gün artmakta, bu insanlar asgari temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Tarımsal üretim artışına rağmen beslenme olanakları gelişmemektedir (Nunnenkamp, 2007: 303). Mutlak yoksulluk içinde bulunan insan sayısının önümüzdeki yıllarda daha da artmasından endişe duyulmaktadır.

Küreselleşme sürecinin heterojen bir yapısı olduğundan hareketle, kalkınma politikalarının bölgesel dengesizlik, azgelişmişlik, yoksulluk, işsizlik gibi temel toplumsal sorunlar üzerinde ne derece etkide bulunduğu; az gelişmiş toplumların sosyo-ekonomik yapısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşup oluşmadığı tartışılacaktır. İlgili yazında birbirinden farklı çok sayıda kalkınma kuramı bulunmaktadır. Kalkınma konusundaki temel sosyolojik kuramlar genel bir çerçevede ele alınacaktır. Bu çalışmada, etkinliği ve yaygınlığı bakımından önemi nedeniyle, “modernleşme ve bağımlılık” kuramları temel alınmıştır.

1. Kalkınma ve İlgili Temel Kavramlar

Kalkınma, birtakım değerlere göre bir gelişme süreci ya da farklı ülkelerin kalkınma seviyelerinin görece karşılaştırılması olarak açıklanmaktadır. Sözü edilen değerler, toplumda istenilen durumlarla ilgilidir (Colman ve Nixon, 1978: 2). Kalkınma ekonomik temelli bir içeriğe ve toplumsal boyutlara sahip bir kavramdır (Başkaya, 2000: 33; Veltmeyer, 2006: 9). Sen’e göre kalkınma gerçek özgürlüklerin genişletilmesi sürecidir. Sen’e göre kalkınma yoksulluğun, yoksunluğun ve kamusal hizmetlerdeki ihmallerin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. İnsanlarının büyük çoğunluğunun temel özgürlükleri çağdaş dünya tarafından reddedilmektedir. Temel özgürlüklerden yoksunluk insanların özgürlüğünü elinden alan iktisadi yoksunlukla ilişkilidir. Sen’e göre “iktisadi özgürlük yoksunluğu sosyal özgürlük yoksunluğunu doğurabildiği gibi, sosyal ya da siyasal özgürlük yoksunluğu da iktisadi özgürlük yoksunluğunu besleyebilir.” Özgürlük kalkınmayı başarmanın aracı ve temel hedefidir (Sen, 2004: 17).

Kalkınma bir bölgenin ekonomik etkinliğini ve istihdam olanaklarını o bölgede yaşayan herkesin lehine olacak şekilde artırma kapasitesi olarak açıklanmaktadır (Barnet,

2008: 220). Kalkınma; eğitim, sağlık gibi alt yapının geliştirilmesinin yanı sıra geçimlik üretimin ulusal ve dünya pazarlarıyla bütünleşmesini mümkün kılacak yeni teknoloji, kurum ve ilişki örüntülerine dönüşüm süreçlerini de içermektedir (Ertürk, 1996: 343). Kalkınma, politik nitelikli, içinde farklı toplumsal tabakaların tercihlerini barındıran ve buna göre tanımlanan, biçimlendirilen, yönlendirilen planlı bir eylemdir. Kalkınma, insanı temel alacak bir biçimde, üretici güçlerin gelişmesi, emek verimliliğinin artması ve insanın daha fazla insanca yaşamasını ifade etmektedir. Kalkınma, herkesin temel hizmetlere ve bilgi kaynaklarına kolayca ulaşabildiği, katılımcı, cinsiyet dengeli, demokratik ve kültürel dönüşümlere açık, saydam/hesap verebilir yönetim yapılarına sahip, toplumsal anlamıyla tüm dezavantajlı grup ve tabakaların ortadan kalktığı, sorun çözme yeteneği gelişmiş, doğal kaynakları koruyan ve geliştiren, insanların geleceğe güvenle baktığı toplum ve topluluklar oluşturma eylemidir (Saltık ve Açıkalin, 2008: 149). Kalkınmada yoksulluğun azaltılması, izlenen ilke ve stratejilerin başta kadınlar olmak üzere, toplumdaki tüm mağdur kesimler açısından doğurduğu olumlu ya da olumsuz sonuçlar dikkate alınmaktadır. Savunmasız toplum kesimlerinin durumunun iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, katılımcı demokratik yapıların güçlendirilmesi gibi ilkeler yeni kalkınma yaklaşımlarının benimsediği temel ilkelerdir (Shepherd, 1998: 17).

Kalkınma kavramı “kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişme, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme, insanların yaşamlarında yaygın iyileşme” gibi temel unsurlardan oluşmaktadır (Şenses, 2009a: 235). *Büyüme*, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan fakat yeterli olmayan bir koşul olarak ele alınmaktadır. Büyüme ve kalkınma kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 86). Büyüme, ekonomik yapıda herhangi bir değişme olmadan toplam üretimde belli bir zaman aralığında meydana gelen herhangi bir artış, niceliksel bir değişmeyi ifade eder (Freyssinet, 1985: 125). Büyümenin yapısı ve şekli, büyümenin yoksulluk ve eşitsizlik üzerindeki etkisi açısından önemlidir (Thorbecke, 2009: 165). Kalkınma, uzun bir geçmişi olan ve aynı zamanda bir süreci ifade eden teknik bir kavramdır (Mair: 1987: 1).

Kırsal kalkınma kavramı kalkınmayla ilgili temel kavramlardan biridir. Kırsal kalkınma, belirli bir kırsal alanda yaşayan insanların bir bütün olarak tarımsal, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda gelişmelerine, tarım dışı istihdam ile gelir olanaklarının artırılmasına, çevre duyarlılığına yardımcı olacak tüm unsurların harekete geçirilmesine ve bu unsurların en uygun düzeyde yer almasına dayanmaktadır (Gündüz, 2006: 137). Kırsal kalkınma kavramı, sadece tarım sektörünü kapsayan bir olgu olarak görülmemekte, üretim ve tüketim kavramlarıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Kırsal bölgelerde üretimin artırılması, kırsal alanda yaşayan bireylerin dinamik üreticiler haline getirilerek istihdam sorunlarının giderilmesi, üretilen malların değerlendirilebileceği sanayinin kurulması, kırsal kalkınmanın temel koşulları olarak sıralanmaktadır. Günümüzde kırsal kalkınma projeleri, bölgesel dengesizlik ve kırsal yoksulluğu gidermek üzere yaygınlık kazanmaktadır.

Günümüzde kalkınma ile ilgili temel kavramlardan biri de *sürdürülebilir kalkınma* kavramıdır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (Brundtland Komisyonu) 1987 yılında yayınladığı “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı şöyle tanımlanmaktadır: “Sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarının karşılanması durumudur” (Pike, Pose ve Tomaney, 2008: 4; Keleş, Metin ve Sancak, 2005: 67). Gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma temelde ekonomik büyüme, yoksulluğun giderilmesi ve doğal çevrenin korunmasını içermektedir (Başkaya, 2011: 121). Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla, ekonomik büyümenin tek başına yeterli olamayacağı, üretilen zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılması ve aynı zamanda çevresel değerlerin de korunması gerekliliği vurgulanmaktadır (Kaynak, 2007: 41). Sürdürülebilir kalkınmada bugünkü ve gelecek kuşaklar arasında eşitliğin sağlanması vurgulanmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkelerin ortak sorunu olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın üzerinde önemle durduğu konulardan biri yoksulların temel ihtiyaçlarının giderilmesidir (Kırmızıaltın, 2008: 1063). Sürdürülebilir kalkınmanın aslında bir yanılısamadan ibaret olduğunu ileri süren görüşlere göre bu kavram sermayenin yeniden üretilmesini ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla kapitalist ekonomik sistemin temel dinamikleri sorgulanmadan biraz daha doğal kaynaklara saygılı bir ekonomik büyüme savunulmaktadır (Başkaya, 2002: 21; İdem, 2002: 84).

Kalkınmanın dünya genelinde aynı hız ve etkide gerçekleşmemiş olması sosyal bilimler alanında tartışılmaktadır. Kalkınma tartışmaları genellikle Avrupa merkezlidir. Kalkınma düşüncesinin temelleri Eski Yunan dönemine kadar uzansa da kalkınmanın asıl şekillenmesi Rönesans ve Aydınlanma'nın ortaya çıkması, merkantilizm ve sömürgecilğin yükselmesi, bilim ve sanayinin gelişmesi, sanayi kapitalizminin büyüyerek dünya geneline yayılmasıyla açıklanmaktadır (Haque, 1999: 39). Kalkınma düzeyinin yükselerek yayılması bilimin gelişmesi, formel eğitimin yaygınlaşması, iç etkenlerin değişmesi, yeni siyasal yapıların oluşması ve ideolojik etkenlerin (rasyonel ve seküler yapı) güçlenmesine bağlanmaktadır (Meier, 1989: 62).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından, ülkelerin kalkınma sürecinde aldıkları mesafeyi göstermek amacıyla 1990 yılından itibaren her yıl İnsani Gelişim Endeksi (Human Development Index) yayınlanmaktadır. UNDP'nin geliştirdiği İnsani Gelişim Endeksi, doğumda yaşam beklentisi ile ortalama yaşam süresi, eğitim düzeyi ve kişi başına reel GSYİH ile ölçülen yaşam standardı olmak üzere 3 gösterge üzerine kurulmuştur. İnsani gelişim kavramı, “sağlık, eğitim, beslenme, barınma, bilgiye erişim, katılım, demokrasi ve özgürlük derecesi gibi birçok boyut ve bakış açısı içermektedir” (Thorbecke, 2009: 166). UNDP İnsani Gelişim Raporları, “insanların sağlıklı bir yaşam,

gelir ve eğitim olanaklarına sahip olup olmadıklarını göstermeye ve ülkeleri bu eksen- de karşılaştırmaya çalışmaktadır.” UNDP’nin 1991 tarihli İnsani Gelişme Raporu’nda “insani gelişme makul insani tercihlerin çoğalmasını ifade eden bir süreç olarak” tanımlanmaktadır (UNDP, 1991: 2). 1994 İnsani Gelişme Raporu’na göre gelişme; ekonomik büyümeyi sağlamakla beraber gelir dağılımında eşitliği sağlamayı, çevreyi korumayı, istihdamı artırmayı ve kadınların konumunu güçlendirmeyi temel alır (Kaynak, 2007: 69). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) insani gelişmişliği ölçmede ortalama yaşam süresi (sağlık), ortalama eğitim süresi ve kişi başına düşen milli geliri kullanmaktadır. 2010 yılı UNDP İnsani Gelişme Raporu verilerine göre insani gelişmişlik sıralamasında Türkiye’nin yeri ülkenin ekonomik gelişmişliği ile sosyal gelişmişliği arasındaki dengesizliği net bir biçimde ortaya koymaktadır (UNDP, 2010).

2. Kalkınma ve Bölgesel Dengesizlik

Bölgesel dengesizlik, bir ülkenin farklı yerlerinde görülen her türlü eşitsizlik olarak açıklanmaktadır. Yatırımların yetersizliği ya da azlığı, iktisadi ve siyasi nedenlerle yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşması, bölgeler arası dengesizliğin nedenleri arasında sayılmaktadır. Bir ülkenin geneli dikkate alınarak bölgelerarası karşılaştırma yapıldığında, sosyal ve ekonomik faktörler açısından kötü durumda olan bölge “azgelişmiş bölge” olarak nitelendirilmektedir. Azgelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme olanakları olmayan bölgedir. Ülkenin genel ortalamasıyla karşılaştırılarak azgelişmiş bölgeye bakıldığında kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, tarımla uğraşan nüfus oranının fazlalığı, nüfus artış hızının yüksekliği, yatırım oranının düşüklüğü, geleneksel yapıdan dolayı kadının toplumsal konumunun zayıflığı, dışa kapalı bir toplumsal yapının varlığı ve alt yapı olanaklarının yetersizliği göze çarpmaktadır (Erkal, 1978: 35). Gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üzerinde olan bölge ise gelişmiş bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Gündüz, 2006: 137). DPT tarafından periyodik olarak her beş yılda bir yapılan -istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat gibi göstergelerin değişken olarak kullanıldığı- sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farklarının yüksek boyutlarda olduğu görülmektedir. İlk sıralarda bulunan İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa gibi illerin Türkiye’nin batısında, son sıralarda yer alan Muş, Ağrı, Bitlis, Şırnak ve Hakkari gibi illerin ise Türkiye’nin doğusunda yer alıyor olması bölgeler arası dengesizliğin somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Çabuk Kaya, 2010: 121). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren; “Türkiye neden kalkınmıyor, nasıl kalkınabilir, Türkiye’de azgelişmişliğin nedenleri nelerdir?” gibi sorular çeşitli bilimsel çalışmalarla cevaplandırılmaya çalışılmıştır.¹ Yerasimos, Türkiye’nin doğusuyla batısı arasındaki dengesizliği, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süre

1 Konuyla ilgili belli başlı çalışmalar için bkz. [Aytür, M. (1970). *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*, Ankara: Bilgi Yayınevi; Güllalp, H. (1983). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları; Keyder, Ç. (1999). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları; Kırım, A. (2008). *Türkiye Nasıl Zenginleşir*: İstanbul: Remzi Kitabevi; Thornburg, M. W. (1949). *Türkiye Nasıl Yükselir*. Çev: Semih Yazıcıoğlu. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi; Yerasimos, S. (1992). *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*. Cilt:1,2,3. Çev: Babür Kuzucu. İstanbul: Belge Yayınları.]

uygulamış olduğu sosyo-kültürel politikalara dayandırarak, bölgesel dengesizliğin yeni olmadığını, tarihsel nedenlerinin bulunduğunu vurgulamaktadır (Yerasimos, 1992: 345). Bölgeler arası dengesizliklerle beraber gelir dağılımı adaletsizliği de varlığını sürdürmüştür. 1930’lardaki ekonomik bunalım ve 1960’lardan sonraki sanayileşme süreciyle birlikte Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliği yüksek boyutlara ulaşmıştır (Keyder, 1999: 278).

3. Kalkınmanın Amaçları

Kalkınma olgusu ele alınırken ‘ne için kalkınma’ sorusunun sorulması önem arz etmektedir. Kalkınma çabalarının doğayı kontrol altına almak, yaşam standartlarını yükseltmek, istihdam olanaklarını artırarak çalışma koşullarını iyileştirmek, toplumlararası yarışta önde yer almak, çevreyi korumak ve ekonomik, sosyal, siyasal yönden özgürlük düzeyini yükseltmek gibi temel amaçları vardır. “Beslenme, barınma, sağlık, korunma gibi temel ihtiyaçların giderilmesi, istihdamın artırılması, eğitimde kalitenin sağlanması, kültürel ve insani değerlere daha fazla önem verilmesi, bireylerin ekonomik ve sosyal seçeneklerinin artırılması” kalkınmanın başlıca hedefleri arasında sayılmaktadır (Kaynak, 2007: 49).

Kalkınma politikalarıyla tüm bölgelerin rekabet gücünü yükselttilerek ulusal kalkınmaya ve istihdama olan katkısının artırılması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke genelinde ve asgari refah standardının tüm toplum kesimlerinde dengeli dağıtılması hedeflenmektedir (Kara, 2008: 39). Kırsal ve bölgesel kalkınma projeleriyle, yoksulluk içinde yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik açıdan yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi ve ekonomik yapının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Günümüzde kalkınma sorunsalı, demokrasi sorunsalının çerçevesi içinde değerlendirilmekte, kalkınma hedefi ile demokrasi hedefi birbirini tamamlayan seçenekler olarak görülmektedir (İnsel, 2006: 198). “Bir ulusun zenginliğinin arttıkça demokrasinin de gelişerek sürdürülme şansının artacağı” düşünülmektedir (Lipset, 1963: 48).

Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi sağlamak amacıyla 1950’li yıllardan itibaren Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kurulmaya başlamıştır. Kalkınma stratejileri/planları hazırlamak ve kalkınmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmek gibi temel işlevlere sahip olan kalkınma ajansları, sayısal ve yapısal açıdan her ülkenin özelliklerine uygun bir şekilde kurulmuşlardır. Kalkınma ajansları, yerel ve bölgesel düzeyde kalkınmayı sağlayacak kurumlar olarak ön plana çıkmıştır.

4. Kalkınma Kuramları

Kalkınma yazınında farklı kalkınma kuramları bulunmakta; bu kuramların küresel eşitsizlik, yoksulluk gibi temel toplumsal sorunları ele almada kendilerine özgü güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Kalkınma kuramlarının farklı yorumları bulunmaktadır. Bunlardan Veltmeyer (2006: 39), kalkınma konusunda çeşitli ‘düşünce ekolleri’ oldu-

ğunu belirtmektedir. Modernleşme kuramları, Latin Amerika yapısalcılığı, neo-Mark-sist bağımlılık kuramı, katılımcı alternatif kalkınma ve eleştirel alternatif kalkınma bu yaklaşımlardan bir kaçını oluşturmaktadır. Kalkınma kuramlarını pazar odaklı kuramlar, bağımlılık kuramları, dünya düzeni kuramları ve devlet merkezli kuramlar şeklinde sınıflandıran Giddens ise bu kuramların her birinin kendilerine özgü zayıf ve güçlü yanlarının bulunduğunu vurgulamaktadır (Giddens, 2008: 451). Kalkınma kuramları, kapitalist Batı dünyasının kuramları olarak değerlendirilmektedir. Kapitalist dünya sistemi içinde yer aldıkları sürece az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını çözmeleri zor görünmektedir. Kalkınma kuramlarının toplumda var olan eşitsizlikleri azaltmadığı aksine eşitsizlikleri sürdürdüğü şeklinde eleştiriler bulunmaktadır. Kalkınmış ülkelerin buldukları konuma, kalkınmamış ülkelere önerdikleri politikalar ya da kurumlarla gelmedikleri hatta öne sürülen reçetelerin kalkınmayı zorlaştırdığı ileri sürülmektedir (Chang, 2009a: 18). Bu çerçevede, birbirinden farklı kalkınma kuramları arasında, özellikle modernleşme ve bağımlılık kuramlarına yer verilecektir.

4.1. Modernleşme Kuramı

Modernleşme kavramının içeriği sanayileşme sürecinde oluşmuştur. Modernleşme, sanayileşme ile birlikte oluşan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecidir. Modernleşme kuramına göre az gelişmiş ülkeler modern ekonomik kurumları, teknolojileri ve kültürel değerleri benimsemeleri durumunda ekonomik yönden gelişebileceklerdir (Wallerstein, 1994: 5). Modernleşme kuramında kalkınma problemi geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Modernleşme yaklaşımını savunanlar ekonomik ve toplumsal kalkınmanın başlatıcısı ve devam ettiricisi olarak rasyonelliği görmekteyler (Kaynak, 2007: 35). Kalkınma, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda bir modernleşme projesi olarak düşünülmektedir.

Modernleşme kuramına göre, bir ülkenin kalkınmamasının temel nedeni, o ülkenin kendi koşullarıdır (Cirhinlioğlu, 1999: 16). “Modern endüstriyel devletlerin, nüfuz etme alanları görece olarak politikalarını hayata geçirmelerine olanak sağladığından, klasik despot devletlerden çok daha güçlü olduğu” varsayılmaktadır. Despotik gücün devletin zayıflığının bir kaynağı olduğu ve gücün gelişmişlik derecesinden doğduğu düşünülmektedir. Güçlü devletler tarihsel olarak başarılı olan, ekonomik kalkınmayı teşvik eden devletlerdir. Güçlü devletler bunu egemen gruplarla işbirliği yaparak gerçekleştirmişlerdir (Weiss ve Hobson, 1999: 159).

Gelişme sosyolojisinde gelişmiş/az gelişmiş ayırımına benzer şekilde geleneksel ve modern toplumsal yapılar ayırımı yapılmaktadır. Gelişme sosyologlarından Talcott Parsons’a göre, her toplum geleneksel olandan modern olana doğru zamanla evrilecektir (Ercan, 1996: 107). Kalkınma süreci gelenekselden moderne doğru çizilmektedir. Hedef, az gelişmiş dünyada Batı tipi ekonomik yapılar veya kurumlar oluşturmaktır. Modern toplumun sahip oldukları, geleneksel ya da az gelişmiş toplumun “şimdilik” sahip olamadıklarıdır. Modernleşme kuramcıları, gelişmiş ülke özelliklerine sahip olmayan ülkeleri

“azgelişmiş” olarak değil “gelişmekte olan” ülkeler olarak nitelendirmeyi tercih ederler. Modernleşme sonucunda azgelişmiş ülkeler, Batı tarzı kurum ve değerleri kendi toplumlarında uygulayarak geliştireceklerdir.

Modernleşmeci kuramcılardan biri olarak kabul edilen Rostow, her toplumun tarihsel olarak belirli aşamalardan geçerek gelişebileceğini ileri sürmektedir. Rostow’a göre her toplum geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, kalkış aşamasındaki toplum, kalkınma aşamasındaki toplum (iktisadi olgunlaşma yolundaki) ve refah aşamasındaki (kitle tüketimi) toplum aşamalarından geçerek kalkınmasını tamamlayacaktır. Geleneksel aşamada ekonomik yapı tarıma dayalıdır ve üretim biçimi ilkelidir. Tasarruf oranları düşük, iş ahlaki gelişmemiş ve kaderci bir toplumsal yapı egemendir. Toplum sınıflara ayrılmıştır. Hazırlık aşamasındaki toplumda ekonomik büyüme ve kalkınmaya geçiş görülmektedir. Üçüncü aşama olan kalkış aşamasındaki toplumda tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru bir değişim gerçekleşmektedir. Yeni toplumsal kurumlar oluşturulmakta ve üretimde yeni teknolojiler kullanılmaktadır. Kalkınma aşamasındaki toplumda ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştiği görülmektedir. Refah toplumu aşamasında ise toplumun tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve sorunlarının giderildiği aşamadır (Rostow, 1971: 21; Giddens, 2008: 454). Ekonomik aşamalarla politik bakış açısı, güvenlik, refah ve anayasal düzenin oluşturulması arasında bir ilişki söz konusudur.

4.2. Bağımlılık Kuramı

Bağımlılık kuramı temsilcileri, sınıflar arasındaki sosyal, siyasal ve maddi eşitsizlikler üzerinde durarak sosyo-politik sistemi eleştirmektedirler. Bağımlılık kuramcılarının göre yoksulluk, azgelişmişlik, açlık gibi temel sorunlar, kapitalist sistemden kaynaklanmaktadır. Bağımlılık, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin yapısını anlatır. Azgelişmişlik açıklanırken, azgelişmişliğin gelişmişlikle olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Azgelişmişlik kavramı üzerinde yoğunlaşan Bağımlılık kuramı temsilcileri, başta Yapısalcılık ve Marksizm olmak üzere iki temel kaynaktan etkilenerek sosyal problemler ve eşitsizlikler üzerinde durmaktadırlar (Harrison, 1988: 62; Ercan, 1996: 142). Bağımlılık okulunun en önemli özelliği iç ve dış etkenler arasındaki etkileşime yaptığı vurguyla analiz yapmasıdır (Meier, 1989: 105). Bağımlılık okuluna göre gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında güç ve kontrole dayanan bir sömürü ilişkisi bulunmaktadır. ‘Bağımlılık okulu’ temsilcileri gelişme sorununu azgelişmiş toplumlar açısından ele alarak bağımlılık kuramının gelişimine katkı sağlamışlardır. Bağımlılık kuramında gelişme ve azgelişme kavramları aynı madalyonun iki yüzü olarak değerlendirilmekte ve sosyo-ekonomik koşullar bir ülkenin dünya ekonomik sisteminde bulunduğu konumla ilişkilendirilmektedir.

Bağımlılık kuramı temsilcilerine göre, küresel kapitalist sistemde azgelişmiş ülkeler, yoksulluk ve sömürü çarkının içine hapsedilmiştir. Küresel eşitsizlik, güç kullanma dahil her türlü yolla muhafaza edilmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin değişmesiyle bu sorunlar ortadan kaldırılabılır (Giddens, 2008: 455). Ülkeler arasında görülen ekono-

mik ilişkilerdeki eşitsizlik, dünya kaynaklarının kullanımına ve kontrolüne yansımaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 106). Azgelişmiş ülkelerin kalkınması, kapitalist ülkelerle eşitsiz ilişkilerin ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır (Freyssinet, 1985: 226). Azgelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında yayılmasının bir ürünüdür. Azgelişmişliğin anlaşılabilirliği için kapitalist sistemin iyi incelenmesi gerekmektedir (Gülağ, 1983: 133; Freyssinet, 1985: 348; Savran, 2008: 256).

Bağımlılık okulu temsilcileri azgelişmiş ülkelerde gelişmenin olabilmesi için devletin rolünün güçlü olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Erbaş, 2009: 20). Bağımlılık teorisyenleri, devlete önem vermekle beraber, uluslararası sistemden bir kopma olmadığı takdirde kalkınmanın gerçekleştirilmesi konusunda devletin gücüne karşı eleştirel ve şüpheli bir bakış açısı sergilemektedirler (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 77). Bağımlılık okulunun ulusal ve uluslararası düzlemlerde güçler dengesine verdiği önem günümüzün anlama çabalarına katkı sağlamaktadır (Şenses, 2009a: 277). Bağımlılık kuramcılarının göre kalkınma, tüm toplum kesimlerinin özellikle de yoksul kesimlerin daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasını ifade etmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 171). Bağımlılık okulu, azgelişmişliği sömürü ilişkisine dayanan dış etkenlere bağlamaktadır (Meier, 1989: 62). Paul Baran'a göre merkezden çevreye doğru kapitalizmin yayılması, çevrede "gelişmişlik" sağlamak yerine "azgelişmişlik" üretmektedir (Başkaya, 2000: 79). Kapitalizm, dünya ekonomisinde eşit olmayan ilişkilerin egemenlik kurmasını sağlamaktadır. Andre Gunder Frank'a göre kapitalist mekanizmalar merkezde kalkınmayı, çevrede ise azgelişmişliği doğururlar (Merquior, 2008: 66).

Baran'a göre azgelişmiş ülkelerin azgelişmişliğini, gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde aramak gerekmektedir. Baran, gelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerin kalkınması için verdikleri çabaların oldukça tartışmalı ve inandırıcılıktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Baran'a göre azgelişmiş ülkelerin gelişmemiş olmasının nedeni Batı Avrupa kapitalizmidir. Baran, kapitalizmi bir devlet ya da bölgenin diğer devlet ya da bölgeler aleyhine gelişmesi olarak tanımlamaktadır (Ercan, 1996: 147; Keyder, 2009: 99). Baran'a göre ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin nasıl ve nereye kadar kalkınacaklarını belirlemektedirler. Gelişmiş ülkeler pre-kapitalist ülkelerin yerli elitleriyle anlaşarak kalkınmayı geciktirmektedirler. Böylece ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin iç kaynaklarını kolayca kullanabilmekte ve sömürü ilişkisini sürdürmektedirler. Yabancı sermaye sahiplerince bağımlı ülkelerin kaynaklarının büyük kısmına da el konulmaktadır. Geleneksel elitler ise lüks tüketime harcama yapmaktadırlar (Meier, 1989: 105). Baran, azgelişmiş ülkelerin kapitalist dünya sisteminin sömürü çarkından kurtulmaları için bu toplumlarda, akılcı çözümlerin üretilmesi ve kendine güvenin sağlanarak toplumcu ekonomik planlamanın gerçekleştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Harrison, 1988: 71).

Frank ise gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularını, metropol ve uydulardan oluşan dünya kapitalist sistemine bağlamaktadır. Azgelişmişlik, büyük ölçüde azgelişmiş uydu ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki metropol-uydu ilişkilerinin tarihsel ürünüdür. Uydular, ancak metropollerin çıkarlarıyla uyumlu olduğu sürece ve metropollerin izin verdiği oran-

larda kalkınabilmektedirler. Uydu-metropol ilişkisinde belirleyici olan taraf uydu ülkeler değildir. Eğer belirleyici olan taraf uydu ülkeler olsaydı bu ülkelerde yerel kalkınma daha mümkün olabilirdi. Uydular, metropol merkezlerle bağlarının zayıfladığı dönemlerde en çok gelişmeyi sağlayabilirler (Kaynak, 2007: 139). Kapitalist dünya ekonomisi ülkeler arasında ve belli bir ülkede de bölgeler arasında bir “metropol-uydu” ilişkiler ağını oluşturmaktadır. Metropoller uyduların ekonomik artı değerine el koyarlar. Metropoller zenginleşirken “uydu”larda yoksulluk artmakta ve azgelişmişlik yeniden üretilmektedir. Metropol gelişmeyi, uydu ise azgelişmişliği ifade etmektedir. Kapitalist sistem aynı anda hem kalkınmayı hem de azgelişmişliği üretmektedir. Geri kalmışlık ve gelişmişlik dünya kapitalist sistemin işleyişinde eş zamanlı olarak üretilmektedir (Bernstein, 2008: 394; Hirschman, 2007: 44). Demokrasi ve kapitalist kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen Frank, üçüncü dünya ülkelerinde 1970’lerde yaşanan sistematik insan hakları ihlalleri ve siyasal şiddet olaylarının tesadüfi olmadığını aksine bunun ekonomik sömürü için bir gereklilik olduğunu belirtmektedir (Frank; 1981: 88). Frank’a göre gelişmenin her ülkede aynı aşamalardan geçerek gerçekleşeceği vurgusu büyük bir yanılgıdır (Ercan, 1996: 153).

Theotonio Dos Santos’a göre; bağımlılık ilişkisi eşitsiz bir ilişkidir. Sistemin belirli parçalarının gelişmesi diğer kısımlarının geri kalmasına bağlıdır (Ercan, 1996: 151). Azgelişmiş ülkelerin durumunda olumlu anlamda bir değişim olabilmesi, ancak azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarında ve gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde bütünsel bir dönüşüm olmasına bağlanmaktadır. Sözde kalkınma politikaları, yeni sömürü ve bağımlılık ilişkileri oluşturmaktadır (Hirschman, 2007: 39). Azgelişmiş ülkeler, mevcut dünya sistemi çerçevesinde uygulanan kalkınma politikaları sonucunda daha derin bir azgelişmişlik sergilemişlerdir.

Bağımlılık kuramından esinlenerek şekillenen dünya sistemi kuramının tezlerine değinmekte yarar vardır. Dünya sistemi kuramcıları, yoksul ve zengin ülkelerdeki kalkınmayı, eşitsizliği etkileyen küresel, siyasal ve ekonomik ilişkiler ağını kritik etmektedirler (Giddens, 2008: 457). Azgelişmişlik ‘kapitalist olmayan bir dünyanın kapitalistleştirilmeye çalışılmasının’ bir sonucudur. Dünya sistemi yaklaşımı, Batı’nın gelişmişliğini ve Batı dışı toplumların azgelişmişliğini kapitalist dünya ekonomisi içindeki eşitsiz gelişme süreci ile açıklamaktadır. Çevrenin azgelişmişliği sürekli olarak yeniden üretilmektedir (İslamoğlu, 2010: 53). Dünya sistemi kuramının temsilcilerinden Wallerstein’e göre (2010: 347), dünya birbirine eşit olmayan ve zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürdüğü üç ekonomik bölgeye ayrılmıştır: Merkez (ABD, Japonya ve Batı Avrupa gibi gelişmiş sanayi ülkeleri), çevre (düşük gelirli ve ekonomileri tarıma dayalı ülkeler) ve yarı çevre (kısmen sanayileşmiş, orta gelirli, çevre ülkeleri üzerinden kar elde eden merkeze yakın ülkeler). Wallerstein, teorisini uzun bir süreci kapsayan tarihsel bir perspektiften yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarının akıbeti, uluslararası ekonomik ve politik sistem tarafından belirlenmektedir. Dünya sistemindeki koşullar ve yapılara bağlı olarak ülkelerin kalkınma çabaları şekillenmektedir.

Kalkınmayla ilgili herkes tarafından kabul edilen ortak bir açıklama ya da tanım yapmanın zor olduğunu vurgulayan Wallerstein, son yıllarda herhangi bir yerde herhangi bir hükümetin kalkınmayla ilgili gerçek anlamda yararlı bir çalışmasının olduğundan da şüphe duymaktadır. Wallerstein, “daha fazlayı” elde teme çabası olarak nitelendirilen kalkınmanın nasıl olacağı, nasıl sürdürüleceği tartışmalarının yanısıra, kalkınma politikalarının toplumsal amacı elde etmek için sunuluyor olmasının çoğu insana umut verdiğini iddia etmektedir. Wallerstein, kalkınmaya yönelik olarak sunulan çeşitli iddiaları şöyle özetlemektedir:

“Bize sosyalizmin kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize bırakınız yapsınların (laissez-faire) kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize geleneklerimizden uzaklaşmamızın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize geleneklerimizi yeniden canlandırmanın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize sanayileşmenin kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize tarımda verimliliği arttırmanın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize kapalılığın kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Bize dünya piyasalarına açılmanın (ihracata dayalı büyüme) kalkınmaya giden yol olduğu söylendi. Hepsinin ötesinde, bize sadece ancak ve ancak doğru şeylerin yapılması halinde kalkınmanın mümkün olabileceği söylendi”(1994: 3).

Wallerstein, bütün bu iddialardan hangisinin doğru olabileceğini sorgulayarak, bu sorulara güçlü bir şekilde hatta tutkuyla cevap vermek isteyenlerin de az olmadığını belirtmektedir. Wallerstein, dünyadaki devrimci hareketlerin sürüyor olmasını baskıcı duruma son verme isteğine ve en azından devlet bazında bu devrimci mücadelenin kendi ülkelerinde gerçek anlamda kalkınmanın kapılarını aralayacağına yönelik beklentilere bağlamaktadır. Wallerstein, buradan hareketle kalkınmanın toplumun sorunlarına çözüm bulmak için gerçekten bir yol gösterici mi yoksa bir yanılsama mı olduğunu ortaya çıkartabilmek için kapitalist dünya ekonomisi tarihinin yeniden sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi tarihi hakkında bildiklerimizi yeniden gözden geçirmek amacıyla Wallerstein, aşağıdaki beş sorunun cevaplarının tartışılmasını gerektiğini düşünmektedir.

1. Kalkınma neyin kalkınmasıdır?
2. Gerçekte kim veya ne kalkındı?
3. Kalkınma talebinin altındaki esas istek nedir?
4. Böyle bir kalkınma nasıl oluşabilir?
5. Yukarıdaki dört sorunun cevaplarının politik imaları nelerdir?

Wallerstein’a göre kalkınmada iyi (sıçrama) ve kötü (durgunluk) zamanlar vardır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmaları zor görünmektedir. Kalkınma resminin geneline bakılarak karşılaştırma yapıldığında en üstteki devletler ile en alttaki devletler arasında büyüme ve daralma dönemlerinde farklı yansımalar görülmektedir. Her

iki durumda da en üsttekiler kazançlarının ne olacağıyla ilgilenmektedirler. En alttakiler ise büyüme dönemlerinde gelişme açısından umutlanırlarken daralma dönemlerinde kasvetli/karamsar bir atmosferi paylaşmaktadırlar. Bütün bunlara karşın kalkınmaya yönelik tutkulu bir beklenti varlığını sürdürmektedir (Wallerstein, 1994: 5).

5. Kalkınma Politikalarının Eleştirisi

Küreselleşme bağlamında yerel ve bölgesel ölçekte başarılı bir kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği, kapsamı ve içeriği sorgulanmaktadır. Kalkınma konusundaki eleştirel görüşleriyle tanınan Ha-Joon Chang'a göre günümüzde kalkınmış ülkeler hem tavsiye ettikleri politikalar bakımından hem de oluşturdukları kurumlar aracılığıyla kalkınmakta olan ülkeler açısından “merdiveni itmektedirler.” Kalkınmakta olan ülkelere uygulanan reform baskısı pek de olumlu sonuç vermemektedir (Chang, 2009: 207-222). Chang, gelişmekte olan ülkeler 1960-1980 döneminde “kötü” politikalar uyguladıkları halde, daha “iyi” politikalar uyguladıkları 1980-2000 dönemine göre çok daha hızlı büyüdüklerini öne sürmektedir. Bu paradokstan hareketle sözde iyi olan politikaların aslında gelişmekte olan ülkeler için iyi olmadığı, “kötü” olan politikaların ise bu ülkeler için iyi olduğu sonucuna varılır. Bugünün gelişmiş ülkeleri, sözde iyi politikaları önermekle, daha önce zirveye ulaşmak için kullandıkları “merdiveni tekmeleyerek” gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini engellemektedirler(Chang, 2009b: 114; Chang, 2002: 128).

“Merdiveni tekmelemenin” arkasındaki niyet ne olursa olsun, son 20 yıllık döneme bakıldığında uluslararası kalkınma kurumları tarafından tavsiye edilen politika ve kurumların gelişmekte olan ülkelerde vaat edilen kalkınma dinamiğini oluşturmadığı görülmektedir. Oysa gelişmekte olan ülkelere, buldukları şartlara daha uygun olan politika ve kurumları seçmelerine olanak verilirse bu ülkeler daha hızlı büyüyecekler ve bu durum uzun dönemde gelişmiş ülkelerin de yararına olacaktır (Chang, 2002: 121).

Günümüzde, kalkınmış ülkelerin benimsedikleri politika ve kurumların, kalkınmakta olan ya da kalkınmamış ülkelere tavsiye ve talep edilen kurumlardan, politikalarından farklı olduğu görülmektedir. Kalkınmış ülkelerin kalkınmakta olan ülkelerin çabalarını kolaylaştırdığını söylemek zor görünmektedir. Eski politikaların “doğruluğu” tartışmalıdır. Sözde “doğru” politikaların kalkınmakta olan ülkelerin o kadar da yararına olmadığına dair tespitler bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, dünyadaki değerli kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyor olması, azgelişmişliğin temel nedenleri arasında kabul edilmektedir. Kalkınma ve ilgili temel kavramlar üzerinde yeniden düşünülmesi ve bu kavramların kapitalist ilişkiler bütünüünün karmaşık yapısı içerisinde ele alınması gerekmektedir.

Sonuç

Küreselleşme gelişmekte olan ülkeler için başarı olanaklarını artırmakla beraber yeni

riskleri beraberinde taşımaktadır. Genellikle ileri sanayi ülkelerin çıkarları gözetilerek kalkınma politikaları oluşturulmaktadır. Bu durum doğruluğu tartışmalı da olsa uygulanmakta olan kalkınma politikalarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Günümüzde kalkınma tartışmaları nicelikten niteliğe doğru yoğunlaşmakta, kalkınma hedeflerinin ne kadar gerçekleştirildiğinden ziyade kalkınmanın ne kalitede gerçekleştirildiği önem kazanmaktadır. Doğayla barışık, insani değerleri önemseyen, yaşam kalitesine vurgu yapan, eşitlikçi ve özgürlükçü bir kalkınma anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kalkınma konusu yalnızca merkezden belirlenen, yukarıdan aşağıya dayatılan bir gelişme süreci olarak değerlendirilmemektedir. “Merkeziyetçi yaklaşım” yerine yerelden bölgelese, ulusaldan uluslararası düzeye “çok düzlemli bir yaklaşım” dikkate alınmaktadır. Günümüzde, tüm dünyada uygulanması düşünülen tek tip bir kalkınma modelinin geçerliliği kalmamıştır (Clark, 1996: 28). Bir ülkenin veya bölgenin geri kalmışlığı hem iç dinamiklerle hem de dış dinamiklerle ilişkilendirilmektedir. Kalkınma süreci değerlendirilirken, sosyal ve siyasal yapılar ile ilgili temel dinamikler dikkate alınmaktadır. Kalkınma, temel özgürlükleri genişletme süreci olarak kabul edilen “demokratikleşmeyle” birlikte değerlendirilmektedir.

Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ve bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi genel olarak tüm ülkelerin ve özel olarak da Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de çeşitli kalkınma araçları geliştirilmesine rağmen, uzun yıllar bölgesel gelişme farklılıkları varlığını sürdürmektedir. Uygulanan sekiz adet beş yıllık kalkınma planına rağmen, Türkiye'nin özellikle doğusu ile batısı arasındaki kalkınmışlık farkının önüne -coğrafi, kültürel, tarihsel, siyasal, ekonomik nedenlerle- geçilememiştir. Türkiye'de yoksullukla mücadele ile ilgili kurumlar istenilen düzeyde birlikte hareket etmemekte ve yoksullukla ortak bir mücadele stratejisi geliştirilmemektedir. Yoksulların demokratik örgütlenmesine giden yolu tıkayan, bağımlılık kültürünün oluşturulmasına neden olan bağış yapmak yerine, yoksulların işgücüne dahil edilerek topluma entegre edilmeleri yoksulluk sorununun çözülmesine daha fazla katkı sağlayabilir. Yoksulluğun, kamuoyunda, öncelikli bir gündem maddesi olarak işlenmesi ve yoksullukla mücadelenin toplumsal bir hedef olarak gösterilmesi bu sorunun çözülmesinde önem arz etmektedir (Şenses, 2003: 302).

Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde, kalkınma projeleri stratejik bir öneme sahiptir. Ülke içinde, bölgeler arası dengesizliğin nedenlerinin tespit edilerek farklılıkların giderilmesi amacıyla bilimsel çalışmalar yapılması bir gerekliliktir. İnsani gelişme açısından bölgeler arası farklılıkların nedenleri ve sosyo-ekonomik sorunların çözümü için uygulanan kalkınma projelerinin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliği konunun önem derecesini göstermektedir. Kalkınma projelerinin temel amacının bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması olduğu kalkınmayla ilgili kurum ve kuruluş yetkilileri tarafından vurgulanmaktadır. Bölgesel kalkınma ile ülke kalkınması arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Bu nedenle dünyada ve Türkiye'de uygulanmakta olan kalkınma projelerinin bölgeler arası gelişmişlik farkını

azaltmada ne düzeyde etkili olduğu incelenmelidir. Kalkınma projelerinin hedeflenen sosyo-ekonomik unsurları ne derece gerçekleştirdikleri tespit edilmeye çalışılmalıdır. Uygulanan kırsal ve bölgesel kalkınma projelerinin hedef kitle üzerindeki etkileri, yoksulluğu ne ölçüde azalttığı, insani gelişme açısından nasıl bir ilerleme sağladığı, gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesinde katkısı, kaynakların verimli kullanılıp kullanılmadığı üzerine bilimsel nitelikte incelemeler yapılmalıdır. Bölgesel ve yerel az gelişmişliğin hangi politikaların bir sonucu olduğundan hareketle kalkınma projelerinin yoksulluk ya da eşitsizliği gidermedeki yerinin ne olduğu; yoksulluğun, az gelişmişliğin ve toplumsal eşitsizliğin azaltılması için ne tür projelerin geliştirilmesinin yararlı olacağı gibi temalar üzerinde durulmalıdır.

Kaynakça

- Aytür, M. (1970). Kalkınma Yarışı ve Türkiye, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Başkaya, F. (2011). Yeni Paradigmayı Oluşturmak, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başkaya, F. (2002). Kalkınma: Bir Efsanenin Sonu. Ankara: Özgür Üniversite Forumu, S.19.
- Başkaya, F. (2000). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bernstein, H. (2008). Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü. Kalkınma ve Az gelişmişlik. Ed: William Outhwaite, (Çev.) Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chang, H.J. (2009a). Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü, Çev: Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chang, H.J. (2009b). Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma. Merdiveni Tekmelemek.(89-122). Der: Fikret Şenses, (Çev.) Nil Demet Güngör, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chang, H.J. (2002). Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective. London: Anthem Press.
- Clark, J. (1996). Kalkınmanın Demokratikleşmesi. (Çev.) Serpil Ural. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Colman, D. ve Frederick N. (1978). Economics of Change in Less Developed Countries. Oxford: Philip Allan Publishers Limited.
- Çabuk Kaya, N. (2010) Farkındalık Yaratarak Kadını Güçlendirme: Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Kalkınma Modeli, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, Cilt: 13 - Sayı: 2.
- Erbaş, H. (2009). Küreselleşme Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ercan, F. (1996). Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Erkal, M. E. (1978). Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Ertürk, Y. (1996). Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet Kadın ve Eşitlik. Ankara: ODTÜ Gelişme Dergisi. Sayı:23. Sayfa: 341-356.
- Frank, A. G. (1981). Crisis in The Third World, London: Heineman.
- Freyssinet, J. (1985). Azgelişmişlik İktisadı. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay - Tezer Öçal, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları. No:73.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2012) Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Uygulama Rehberi, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü. Ankara. Erişim Tarihi: 20.02.2012. <http://www.tedgem.gov.tr>.
- Giddens, A. (2008). Sosyoloji. Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara: Yurt Yayınları.
- Gündüz, A.Y. (2006). Bölgesel Kalkınma Politikası. Ankara: Baran Matbaacılık.
- Haque, M. S. (1999). Restructuring Development Theories And Policies: A Critical Study. Albany: State University of New York Press.
- Harrison, D. (1988). The Sociology of Modernization and Development. London: Unwin Hymin Ltd.
- Hirschman, A. O. (2007). Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi. Der: Fikret Şenses. (Çev.) Sedef Öztürk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İdem, Ş. (2002). Sürdürülemez Kalkınma: Sürdürülebilir Kalkınma mı? Yaşam mı. Özgür Üniversite Forumu Dergisi. Sayı(19).
- İnsel, A. (2006). İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. İstanbul: Birikim Yayınları.
- İslamoğlu, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. Yayına Hazırlayan: Ayşe Çavdar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kara, M. ve Yaman, A. (2008). Bölgesel Kalkınma Ajansları. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikasının Dönüşümü Sürecinde Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Çalışmaları: Son Durum ve Değerlendirmeler. İstanbul: Günaydın Ofset.
- Kaynak, M. (2007). Kalkınma İktisadı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keleş, İ., Metin, H.ve Özkan Sancak, H. (2005). Çevre Kalkınma ve Etik. Ankara: Birlik Matbaacılık.
- Keyder, Ç. (1999). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2009). Toplumsal Tarih Çalışmaları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırım, A. (2008). Türkiye Nasıl Zenginleşir. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kırmızıaltın, E. (2008). Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü. Sürdürülebilir Kalkınma. Ed: Fikret Başkaya ve Aydın Ördek, Ankara: Maki Basın Yayın.

- Lipset, S. M. (1963). *Political Man*, London: Mercury.
- Mair, L.(1987). *Anthropology and Development*. Hong Kong, Macmillan Educatin.
- Meier, G. M. (1989). *Leading Issues in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Merquior, J. G. (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü. Kalkınma*. Ed: William Outhwaite. (Çev.) Melih Pekdemir. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nunnenkamp, P. (2007). *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi. Üçüncü Dünyanın Geleceği, Mevcut Sorunlar ve Kalkınmada İşbirliğine Yönelik Sonuçlar*. Derleyen: Fikret Şenses. (Çev.) Sedef Öztürk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pike, A., Pose, A. R. ve Tomaney, J. (2008). *Local and Regional Development*. New York: Routledge.
- Rostow, W. W. (1971). *Politics and the Stages of Growth*. New York: Cambridge University Press.
- Saltık, Ahmet ve Açıklın, O. (2008). *Kırsal Kalkınmanın Önderlerinden Dr.Ahmet Saltık'a Armağan. Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler*. Ankara: Sürkal.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme 21.Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şenses, F. (2009a). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma. Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?*. Der: Fikret Şenses. (Çev.) Nil Demet Güngör. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2009b). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma. Neoliberal Küreselleşme Çağında Yoksulluk Araştırmalarındaki Kayıp Bağlantılar: Türkiye Deneyiminden Çıkarılacak Dersler*. Der: Fikret Şenses, (Çev.) Murat Koyuncu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2007). *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi. Giriş*. (Çev.) Sedef Öztürk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thorbecke, E. (2009). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma. Kalkınma Doktrini Evrimi*. Der: Fikret Şenses, (Çev.) Haki Pamuk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thornburg, M. W. (1949). *Türkiye Nasıl Yükselir*. (Çev.) Semih Yazıcıoğlu. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Tümertekin, E. ve Özgüç. N. (2007). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2008). *Kalkınma Ekonomisi. Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- UNDP (2010) *Human Development Report*. New York: Published for the United Nations

Development Programme.

- Veltmeyer, H. (2006). Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma. Çev: Özkan Akpınar. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2010). Modern Dünya Sistemi, Cilt:1. Çev: Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Wallerstein, I. (1994) Capitalism and Development. Development, Lodester or Illusion?. Ed: Leslie Sklair. London: Routledge.
- Weiss, L.ve Hobson, J. M. (1999). Devletler ve Ekonomik Kalkınma. Çev: Kıvanç Dündar. Ankara: Dost Yayınları.
- Yerasimos, S. (1992). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. Cilt:3. Çev: Babür Kuzucu. İstanbul: Belge Yayınları.

